

TEBRİZLİ ŞEMS'İN FERACESİNİN ÖZDEŞLEYİM KURAMINA GÖRE İNCELENMESİ

The Analysis of Tebrizli Şems's Ferace with the Empaty

Elif Şebnem KOBYA*

ÖZ

Bu yazıda, özellikle şiir incelemede sıklıkla kullanılan Einfuhlung (özdeşleyim) kuramının insan-nesne ilişkisindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Volkelt ve Th.Lipps tarafından geliştirilen Einfuhlung kuramı insanın nesneye kurduğu bağı inceler. Özdeşleyim kuramının esasını, süjenin psikolojisinin objeye yansımaları oluşturur. Bu kuramla bağdaştırdığımız Tebrizli Şems, 1185 yılında Tebriz'de doğmuş, 1247 yılında Konya'da ölmüştür. Asıl adı Muhammed bin Ali'dir. Şems, hayatını zühd anlayışını esas alarak yaşamış, dünya malından kendini uzak tutmaya çalışmıştır. Tasavvuf ilminin önemli isimlerinden olan Şems'in giydiği ferace farklı kullanım türlerine sahiptir. Ferace, hem bayanların hem de erkeklerin giydiği bir kıyafettir. Şems'in giydiği kıyafet Mevlevi dervişlerinin giydiği türdendir. Şems, son nefesini verirken bile üzerinde feracesi vardır. Tebrizli Şems'in yaşamı boyunca tek kıyafeti olan feracesiyle özdeşleşmesi Einfuhlung kuramıyla incelenmiştir. İnsanların ruh dünyasının objeye yansımaları ona anlamlar yüklemesi kaçınılmazdır. Tebrizli Şems de ruh dünyasını objeye yani hayattaki tek mülkü olan feracesine yansıtmıştır. Objeye-suje arasında kurulan bağ ile objeye istenilen anlam yüklenebilir. Şems'in hayat felsefesi onunla özdeşleşen feracesiyle örtüşmektedir.

Anahtar sözcükler: Özdeşleyim Kuramı, Tebrizli Şems, Ferace, Objeye-Suje.

ABSTRACT

In this writing, the effect of the Empathy theory, which is usually used in poet study, on relationship between men and the object has been studied. Empathy theory, developed by Volkelt and Th. Lipps, studies the bond men has establish with objects. The basis of identification theory is formed by the reflection of subject psychology on objects. Tebrizli Şems to whom we relate this theory was born in Tebriz in 1185 and died in Konya in 1247. His real name is Muhammed Bin Ali. Şems lived in asceticism and abandoned the pleasures of the world. Şems, one of the most prominent figures of Tasavvuf, wore ferace which has different usages. Ferace is a dress worn by both men and women. The dress Şems wore was of the type that Mevlevi dervishes wore. Şems had his ferace on him even when he was about to die. The identification of Tebrizli Şems with his only dress ferace in his life is studied with the theory of Empathy. The reflection of men's soul on objects and giving meanings to it is inevitable. Tebrizli Şems also reflected his soul on an object, his only property ferace. The bond established between the object and the subject makes it possible to give meaning to the object. Şems' philosophy of life is in accordance with his ferace with which he is identified.

Key words: Empathy Theory, Tebrizli Şems, Ferace, Object-Subject

* Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (sebnemkobyaa@hotmail.com)

Giriş

A. Özdeşleşim Kuramı

"Sanatsal etkinlik bazı düşüncelerin, amaçların, duyguların, durumların ya da olayların deneyimlerden yararlanarak, beceri ve düşgücü kullanılarak ifade edilmesine ya da başkalarına iletilmesine yönelik yaratıcı bir insan etkinliği" (Bozkurt 2004: 15) şeklinde tanımlanabilir.

Sanatsal etkinlikleri daha iyi algılamamızda ve duygularımızı yansıtmada edebiyat kuramları bize yol göstermektedir.

Tebrizli Şems'in feracesi ile ölümüne kadar süren bağımı, einfühlung olarak da bilinen özdeşleşim kuramıyla inceleyeceğiz.

Alman estetikçiler tarafından kullanılan "einfühlung" kavramı, sübjektivist estetiğin temelini teşkil etmektedir. Volkelt ve Th.Lipps tarafından temellendirilen einfühlung, en kısa tarifıyla "bir objede kendi kendimizden duyduğumuz haz" anlamına gelir.

Mesela güle güzel diyorsak, bu gülde objektif bir güzellik olduğundan değildir. Güle yakıştırdığımız "güzellik" sıfatı, gerçekte bizim ruhi yaşantılarımızla ilgilidir. Bu görüşün önemli temsilcilerinden biri de Fransız Vîctor Bash'tir ve "sympathie symbolyque" diye adlandırdığı einfühlung'u şöyle anlatır:

Dışımızdaki nesnelere dalmak, onlarda erimek, onlarda yansımak, başkalarının benliğini kendi benliğimize göre yorumlamak... (Ayvazoğlu 2002: 44-45)

İlknur Karagöz'e göre özdeşleşimin temel ilkesi, objenin bizim dışımızda var olmasıdır. Aksi takdirde özdeşleşim gerçekleşmez (Karagöz 2005: 170).

B. Ferace

İnsanoğlunun var olduğu günden itibaren hayatında önemli bir yeri olan giyinme kavramı başlangıçta sadece tabiat olaylarından korunma amacıyla ortaya çıkmıştır. Daha sonra gelişen süreç içinde giyinme olgusu toplumların kültürel kimlik kazanmasında önemli bir etken olmuştur.

Değişen kültürel ve sosyal faktörlerle toplumların giyim kültürleri de yenilenmiş, ihtiyaçlara göre çeşitlenmiştir. Kültürümüzde kıyafetlerin önemli bir yeri vardır, bu kıyafetlerden biri de feracedir.

Günümüzde farklı bölgelerde kullanılmakta olan ferace, toplumların değişen kültürel özelliklerinden etkilenmiştir.

İlmiye ricalinin resmi günlerde giydikleri sırma işlemeli üstlüğe de ferace denilirdi. Biniş dahi denilen bu feracenin kolları çok boldu, çuhadan yapılırdı. İlmiyenin ferâcâ giyenleri hicri 1264 (M.1848) senesinde rütbe-

lerde yapılan tadilat ile başlamış, Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir. Tanzimatdan önce saray erkânı da ferace giyerdi. Bunların kürkle kaplı olanları da vardı. Başçavuş divan günleri kürklü ferace giyerdi. (Koçu 1967: 107)

Hulle, süslenmek için vücudun üst kısmına yani sırtta giyilen bir çeşit giysidir. Arapça, Farsça ve Türkçe'de aba, hırka, kaba, kisâ, Bürde, bîniş, cübbe, kiske, rida, peşmine, ferace, maşlah, bornoz, kepenek, kaftan ve hil'at gibi değişik isimler alır. Hullenin en üstünü beyaz olanıdır. Ferahlığı seven ve gamsız olan âşıkların giysisi beyaz olur. Siyah olanı, zahitlerin giysisidir. Çünkü onlar rahatlıktan uzak durmayı şiar edinmişlerdir. Rahatlık onların derecesini düşürür. (Yahya b. Salih el-İslâmbolî 2006: 105)

Ferace kelimesi Türkçeye Arapçadan geçmiştir. Arapçada "açmak, yarmak, ferahlatmak" manasındaki "ferc" mastarından gelen kelimenin aslı "fereciyye" olup "önü açık ferah elbise" demektir.

Feracenin giyim kuşam literatüründe üç ayrı elbise türünün adı olduğu görülür: Mevlevilerin giydiği uzun hırka bu türlerden biridir. Mevlânâ'nın anlattığı hikâyeye göre, iç sıkıntısına uğrayan bir sûfinin elbisesinin önünü yırtıp, ferahlamasıyla ortaya çıkmış ve ondan sonra "ferahlık" anlamına gelen bu isimle anılmıştır. (Tezcan 1995: 349)

Tebrizli Şems'in üzerinden hiç çıkarmadığı tek kıyafeti olan siyah feracesi de Mevlevi feracesi olarak bilinen türdendir. Şems, feracesiyle o kadar özdeşleşmiştir ki ölmeden önce son namazını kılarken seccade niyetiyle yere siyah feracesini sermiştir.

Tebrizli Şemsin siyah feracesinden başka bir mülkünün olmama nedenini tasavvufi anlayışa bağlayabiliriz. Tasavvufi inanca göre dünya nimetlerinden mümkün olduğunca uzak durulmalıdır.

Bunu tasavvuftaki zühd anlayışıyla açıklayabiliriz. "Zühd, Arapça rağbetsiz olmak, yüz çevirmek demektir. Tasavvufta, dünyaya doludizgin dalmamak esastır." (Cebecioğlu 2004: 734)

"Ariflerin zühdü, kalbin Hak'tan başkasıyla meşgul olmamasıdır." (Tatçı 1990: 337) Tebrizli Şems de dünya malına yüz çevirmiş, kendini Allah yoluna adanmıştır. Bunu yaparken ölümüne kadar üzerinde taşıdığı feracesinden vazgeçmemiştir.

I. Tebrizli Şems

"Şems-i Tebrizî'nin babası, Melek Dadoğlu Ali'dir. Babası ticaret sebebiyle Horasan'dan Tebriz'e gelmiş ve Tebriz'e yerleşip kalmıştır. Şems-i Tebrizî de Tebriz de doğmuştur." (Ürkmez 2009: 23)

Şems Konya'ya geldiğinde 642/1245'te 60 yaşında olduğuna göre, doğumu 582/1185'te olmalıdır.

Şems, Ebû Bekr Sellebaf ve Mevlânâ dışında herhangi bir yola bağlanmadığı gibi, onun belli bir tarikata mensup olduğunu iddia etmek de gerekçesi değildir.

Zaten, ilâhî aşk coşkunluğunu tüm benliğinde yaşayan ve yaşatan Şems'i bir tarikata sığdırmak da imkânsızdır. (Çetinkaya 2007: 15-16)

“Şems, şehirden şehre gezdiği için ona Uçan Şems anlamına gelen (Şems-i perende) denmiştir. Tebrizli, “olgun insan” anlamına gelen (Kâmil-i Tebrizi) diye de anılır.” (Noyan 1979: 8743)

Bu olgun insan Şems'in, mezarıyla ilgili çeşitli görüşlere yer verilmiştir. “Şems'in asıl mezarı Hacıbektaş'ta Hacı Bektaş Veli'nin yatırı bulunan yapı içindedir.” (Noyan 1979: 8746)

II. Tebrizli Şems'in Feracesi ve Özdeşleyim

A. Feracenin Şekli

Tebrizli Şems'in mizacını, hayattaki tek mülkü olan siyah feracesinden yola çıkarak yorumlayabiliriz. Özdeşleyim kuramının temel ilkesi olan nesnelere bütünleşmek onlarla yansımak düşüncesi, Şems'in hayata bakışının feracesine yansımaları hususunda bütünlük oluşturmaktadır.

“Şems, mümkün merteye kendisini dünya nimetlerinden uzak tutardı. Bu arada çıktığı gezilerde kendisini tanıyan insanlar tarafından tanınmamak için elinden gelen çabayı gösterdiğini, söylencelerinden anlamış bulunuyoruz.” (Yığıtler 2009: 148)

Tebrizli Şems, hayatı boyunca mütevazı bir yaşam sürmeyi kendine ilke edinmiştir. “Bir lokma, bir hırka” anlayışını benimsemiş, hayatını bu anlayışa göre yaşamıştır. Ölümüne kadar üzerinden hiç çıkarmadığı ve sahip olduğu tek şey olan siyah feracesi bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Şems, özdeşleyim kuramının temelinde yatan nesnelere yansımak düşüncesini feracesiyle yansıtmıştır. Şems'in içindeki zühd anlayışı, dünya malından elini ayırmayı çekmesi, fazla mala itimat etmemesi aslında onun feracesiyle bütünleşmesinin bir kanıtıdır.

“Güven ve sempati ilgisi, insanı doğaya ve nesnelere götürür. İnsan, karşılaştığı bu nesnelere kendi duygu ve tinsel etkinliğini yükler. Estetik haz, böyle bir süreç içinde doğan bir ürün olur. Çünkü estetik haz, insanın duygularını yüklediği bir nesnede, kendi duygularını yaşamasından doğar.” (Tunalı 1996: 125)

İnsanlar, çevresindeki nesnelere bağ kurarken onlara güzel, doğru gibi anlamlar yükler. Şems'in bu estetik hazla kendi duygularını feracesine yüklediğini ve feracesinde bu duyguları yaşadığını söyleyebiliriz.

Bunun sonucunda da salt duygusal bir obje olarak kavradığımız nesne, şimdi birdenbire bir tinsel-duygusal nitelik kazanmış olur. (Tunalı 2010: 42)

Ruhsal yaşamımıza ait nitelikleri aktardığımız objelerle kurulan bağ, onlarla bütünleşme süreci tamamen süjenin isteğiyle gerçekleşen bir durumdur.

Tebrizli Şems'in içinde yaşadığı duyguları dile getirenlerden biri Eflâkî'dir. "Şems'in böylesine insanların ne dediğiyle ilgilenmeyen, âdetlere, törelere gözünü kırpmadan tekme vuran kişiliğini Eflâkî şöyle anlatır:

Derler ki, Şems daima kara bir keçe giyer ve her gittiği yerde bir hana inerdi." (Aşkname 2010: 57)

Tebrizli Şems'in maneviyatının feracesine yansması sadece ona has bir özellik değildir. Mevlana da yaşadığı duyguları özellikle Şems'den ayrıldığı dönemi feracesine yansıtmıştır.

"Mevlana, Şems'in yokluğu içinde, tecellisiz, eriyip inliyordu. Başına dumanı renk bir destar sarmış, sırtına da alacadan önü yırtmaçlı bir ferace giymişti.

Uçan kuş, açan çiçek, düşen yaprak, ağlayan gökyüzü, gülen, neşelenen insanlar, her şey Mevlana'ya Şems'i hatırlatıyordu." (Aşkname 2010: 57)

Mevlana'nın bu yok oluşu, hüznü içinde yaşadığı tüm kederi dış mekândan bir obje olan "feraceyle" özdeşleşmiştir. Onun tüm hissiyatını yansıtan feracesi kederin sembolüdür.

B. Feracenin Rengi

"Renk ve renkler, tarihin en eski dönemlerinden bu yana insanlığın dikkatini çekmiş, varlıkları tanıma ve kategorize etmede en çok yararlanılan hususlardan biri olmuştur. Zira "bir nesneyi veya en geniş anlamda, bir fikri bir diğerinden ayırt etmek için kullanılan en kolay yol, renktir"." (Akın 2001: 147)

Tebrizli Şems'in üzerinden hiç çıkarmadığı feracesi siyah renktir. Bu renk Şems'i diğerlerinden ayırmanın ve onu feracesiyle özdeşleştirmenin bir göstergesidir.

Siyah renk ile halk kültüründe sıklıkla karşılaşmaktayız. Oğuz Türklerinde Dede Korkut'ta yas tutma geleneği olarak ak kıyafetler çıkartılıp kara kıyafetler giyilir. Siyah, hüznün ve matem rengidir.

Kara renk genellikle uğursuzluk ve yas alâmetidir. Dede Korkut'ta "kara donlu kafir" sözü Hristiyan keşişlere işaret etmektedir. Kara rengin uğursuzluğunu bildiren sayısız deyim ve atasözü vardır. Mesela "kara bağrım", "kara gönül-

lü", "kara gün". "kara günlere kalmak", "karalar bağlamak", "kara giymek"...
(Hey'et 1996: 57-58)

İnsanların tercih ettikleri renkler onların ruh dünyasıyla ilgilidir. Tebrizli Şems'in hayatı boyunca giydiği tek kıyafeti olan feracesinin siyah renk olması onun psikolojisiyle feracesinin özdeşleşmesinin bir göstergesidir.

Siyahın bilinmezlik yönüyle Şems'in feracesinin rengi birbiriyle örtüşür. Şems bilinmezliği seçmiştir, insanlardan ve dünya malından uzaklaşmış kendini Hak yoluna adamıştır. Şems'in iç dünyasının dışa yansımaları feracesinde siyah rengi tercih etmesiyle kendini göstermiştir.

C. Şems'in Psikolojisi

Şems'in ruh ve beden yapısının oluşmasında çevresinin, anne, baba ve dedelerinin bazı biyo-fizyolojik, psiko-sosyolojik özelliklerinin ne dereceye kadar etkili olduğuyula ilgili bazı ipuçlarını Makalât'daki konuşmalarından öğrenmekteyiz.

Büyükbabalarının âsi kişilikleri ile Şems'in İslâm'a ters düşen olaylar karşısında isyankâr bir kişilik özelliği göstermesi arasında bir bağ kurarak psikolojik ve genetik açıklaması yapılabilir.

Şems'in ilâhi aşkla dolması ve gerçek İslâmî kurallar dışında başka bir kural kabul etmeyişinde, dedeleriyle çok yakın benzerlikler vardır. (Ürkmez 2009: 74)

Şems'in iç dünyasındaki bu isyan, İslami kurallara olan bu bağlılığı onun duygularının dışa yansımada etkili olmuştur. Özdeşleşim Kuramının temelinde yatan içsellikğin dışa yansımaları, objeyle bir olma düşüncesi Şems'in psikolojisinin dışa yansımalarıyla ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Alman Filozof Theodore Lipps tarafından geliştirilen Einfühlung (Özdeşleşim) Kuramı insanın, bağ kurduğu nesnelere özdeşleşmesidir.

Bu kuram, insanların ruh dünyasının nesnelere aktarıldığını onlarla bütünleştiğini savunmaktadır. Aslında özdeşleşim, insanların psikolojisiyle ilgili bir durumdur.

Giyinme kavramının insanoğlunun hayatında önemli bir yeri vardır. Zamanla çeşitlenen giyim türlerinden biri de feracedir.

Şems, estetik hazla kendi duygularını feracesine yüklemiş ve feracesinde bu duyguları yaşamıştır.

Tebrizli Şems'in iç dünyasındaki yalnızlık onun hayattaki tek eşyası olan siyah feracesine yansımıştır. Şems, dünya malına önem vermemesi, manevi duygularının güçlü olması sebebiyle feracesiyle özdeşleşmiştir.

KAYNAKÇA

- Aşkname. Konya: Eğitim Kitabevi, 2010.
- AYVAZOĞLU, Beşir. Aşk Estetiği. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002.
- BOZKURT, Nejat. Sanat ve Estetik Kuramları. Bursa: Asa Kitabevi, 2004.
- CEBECİOĞLU, Ethem. Tasavvuf Terimleri Deyimleri Sözlüğü. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- ÇETİNKAYA, Bayram Ali. Şems- Mevlânâ Dostluğu. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- HEYET, Cevad. "Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri". Nevruz ve Renkler. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1996.
- KANAT, Akın. Renk ve Duyu Psikolojisi. İzmir: İlya Yayınları, 2001.
- KARAGÖZ, İlknur. "Yahya Kemal'in "Ses" Adlı Şiirinin Özdeşleyim (emfuhlung) Metoduyla Tahli- li". Tübar, S. XVIII (Güz/2005): 170.
- KOÇU, Reşad Ekrem, Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü. Ankara: Sümerbank Yayınları, 1967.
- NOYAN, Bedri. "Şems-i Tebrizli'nin Mezarı". Türk Folklor Araştırmaları, C.19 (Ağustos/1979): 8743-8746.
- TATÇI, Mustafa. Yunus Emre Divanı İnceleme. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- TEZCAN, Hülya. "Ferace". İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi C.XII., 1995.
- TUNALI, İsmail. Felsefenin Işığında Modern Resim. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.
- _____, Estetik. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- ÜRKMEZ, Melahat. Şems-i Tebrizli. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2009.
- WORRİNGER, Wilhelm. Soyutlama ve Einfuhlung. (Çev. İsmail Tunalı). İstanbul: İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Yahya b. Salih el-İslâmbolî. Tarikat Kıyafetleri. (hzl. M. Serhan Tayşi - Mustafa Aşkar), İstanbul: Sufi Yayınları, 2006.
- YİĞİTLER, Zekai ve Nuriye Yiğitler. Mevlana ile Şems. İstanbul: Dharma Yayınları, 2009.